

Doğa Koruma Siyasetinin Temelleri

Aykut Çoban

içinde Asu Aksoy vd. (der) *Kültür Mirası Yönetimi: Neden ve Nasıl? Türkiye'den Deneyimler ve Tartışmalar*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2023, 381-392.

Doğa korumanın giderek yoğunlaşan biçimde toplumsal gündemde yer bulması, doğa varlıklarının hızla yitirilmesinden kaynaklanmaktadır. Elde kalanlara zarar verilmesinin engellenmesi çabaları, doğa koruma siyasetinin yükselmesine yol açar. Bu yazıda, doğa koruma siyasetinin konu, amaç, özne, yaklaşım, yer ve zaman bakımından temel öğelerini tartışan bir çerçeve oluşturulacaktır. İlk olarak, koruma siyasetinin konusu olan doğa kavramı ele alınacaktır. Zarar verilen ve korunması talep edilen doğadan ne anlaşıldığını saptayarak işe başlamak gerekmektedir. İkinci olarak, doğayı korumanın gerekçeleri incelenecektir. Doğayı korumak isteyenlerle toplumsal etkinlikleriyle doğaya zarar verenlerin, doğayla ilişki ve onu kavrayış biçimleri farklıdır. Bu da doğa konusunda çatışmalı bir siyaset alanı ortaya çıkarır. Üçüncü olarak, bu çatışmalı alanda karşı karşıya gelen toplumsal güçlerin neler olduğu, bunlar arasındaki uzlaşmaz karşıtlığın nereden beslendiği ve doğanın korunmasını talep eden aktörlerin yan yana mücadele örebilme olasılığı araştırılacaktır. Dördüncü olarak, başlıca koruma yaklaşımları gözden geçirilecek, uygulamadaki egemen ideoloji olarak neoliberalizmin, kapitalist devletin koruma politikalarında yarattığı dönüşüm özetlenecektir. Beşinci olarak, bu dönüşümün sonucunda Türkiye’de giderek yerleşen *alla turca* “koruma” uygulamalarının içler acısı durumunu yansıtan örneklerle yer verilecektir. Son olarak da, doğanın korunmasının ivediliğini gösteren zamanlama öğesinin önemi vurgulanacaktır.

Korumanın Konusu Olan Doğa

“Korumanın konusu nedir?” sorusunun yanıtı kolay gibi görünür; korunacak olan şey, yani korumanın nesnesi doğadır. Oysa “doğa” sanıldığı kadar kolayca içeriği belirginleştirilebilecek bir kavram değil. Örneğin resmi verilere göre, tarımsal arazilerin ve ormanlarla birlikte “yarı doğal” alanların oluşturduğu, “doğal çevre” olarak nitelenen kısım, Türkiye topraklarının yüzde 96’sına karşılık gelir. Bu sayıya sulak alanlar ve su kütleleri de katıldığında (yüzde 98,2), geriye kalan “yapay bölgeler” Türkiye yüzölçümünün yalnızca yüzde 1,78’ini oluşturur (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2019: 77). Görülüyor ki, bu hesaplamada doğa, yapay olana göre belirlenmektedir. Kalkınmacı söylem, koruma konusu olabilecek doğanın böylesi yüksek bir oranla temsil edilmesine kuşkusuz itiraz edecektir. Bu bakış açısıyla, Dünya Doğa Şartı’nın (1982) “deniz ve karada, yeryüzünün tüm alanları korunmalıdır” ilkesi göz ardı edilecektir.

Bu veriler incelenmiş tanımlarla düzeltilindiğinde, tarıma elverişli araziler yüzde 24, mera, yaylak, kışlak, çayır ve otlak arazileri yüzde 27 ve orman arazileri yüzde 28,6’lık oranlar oluştururlar (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2016: 9; Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2015: 6). Bu arazilerin toplamı da Türkiye yüzölçümünün yaklaşık yüzde 80’ine denk düşer. Tarım

topraklarının, meraların, ormanların korunması gerekliliği anayasal hükümlerle güvenceye alınmıştır. Buna karşın, AKP hükümetleri döneminde uygulanan politikalarla tarım topraklarının, meraların ve orman arazilerinin, başta madencilik olmak üzere çeşitli endüstriyel, turistik, sportif vb. etkinliklere ve yapılaşmaya izin verilerek amaç dışı kullanımı yıldan yıla artmış ve doğa tahribatı hızlanmıştır. Örneğin, TÜİK verilerine göre, 2002 yılında 41.196 milyon hektar olan tarım alanları, 2018 yılında 37.802 milyon hektara gerilemiştir (TÜİK, 2019: Tablo 6.1.1).

Devlet ve sermaye, Türkiye yüzölçümünün orman, mera ve tarım topraklarından oluşan yüzde 80'lik bir oranının korunacak doğa olarak bırakılmasını, "kalkınma" "yatırım" vb. gerekçelerle anlamlı bulmayacaklardır. O kadar ki, çevre mevzuatındaki "korunan alan" statüsü, korunacak doğayı oldukça daraltmıştır. Türkiye'de "korunan alan" listesinde şunlara yer verilir: milli park, tabiat parkı, tabiatı koruma alanı, tabiat anıtı, doğal sit, özel çevre koruma alanı, yaban hayatı geliştirme sahası, uluslararası öneme sahip sulak alan, muhafaza ormanı, bal ormanı, kent ormanı, gen koruma ormanı, tohum meşçeresi, tohum bahçesi.

Korunan alan statüsüne sahip, kara ve denizde "korunmayı hak eden doğa" Türkiye yüzölçümünün yüzde 8,9'unu oluşturur. Bu sayı 2013 yılında yüzde 10,1'di (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2019: 83). Demek ki, korunulan alan statüsünde sayılan doğa parçalarının da korunmasında başarısız olunmuştur.

Baştaki hesaplara göre, Türkiye yüzölçümünün yüzde 98,2'si "korunmayı hak eden doğa" iken "korunan alan" statüsüyle yüzde 8,9'a kadar daralmaktadır. Bu denli büzülmüşken bile, mevzuatta yapılan değişiklikler, getirilen istisnalar, statülerin yeniden belirlenmesi, kesin korunacak olanlar ve olmayanlar ayrımı, korunulan alanlarda çeşitli iktisadi etkinliklere izin verilmesi ve benzeri yöntemlerle korunulan alanlar da bozulmakta, zarar görmekte ya da yok edilmektedir.

İktisadi, sınai, ticari vb. toplumsal etkinliklerin, Türkiye'nin yüzde 98,2'sini koruyarak gerçekleşmesinin olanaksız olduğunu ileri sürenler olabilir. Oysa belirtmek gerekir ki, doğayı koruma zayıf bir istisnaya ve doğayı korumama ise bir norma dönüşmüştür. Tüm anayasal ve yasal düzenlemelere karşın doğa koruma bir istisna haline geldiğinde, bir ağaç için, orman için, kıyı, mera, sulak alan, sit alanı, taşlık, dağlık ya da tarım toprağı için doğanın korunması yönünde bir toplumsal beklenti, talep, itiraz, ihtilaf, direniş varsa, o doğa parçasının korunması demokratik ve ekolojik bir zorunluluktur. Koruma mücadelesi yürütenlerin orada siyasal göndermede bulunduğu doğa, "korunacak olan ne?" sorusuna bir karşılıktır.

Sayıların somutluğundan soyuta doğru yol alarak doğa kavramını belirginleştirebiliriz. Bu yazının amacı bakımından doğa kavramının yalnızca iki görünümünü ele almakla yetineceğim. Türkiye'nin neredeyse tamamının doğa olarak nitelenmesi, "deneyimlediğimiz doğa" kavramıyla ilgilidir. Deneyimlediğimiz doğa, ormanlar, bitki toplulukları, topraklar, akarsular, göller, yeraltı zenginlikleri, doğal kaynaklar, madenler, doğal güzellikler gibi öğeleri içerir. Bu, toplumsal etkinliklerle kirlettiğimiz, zarar verdiğimiz, tükettiğimiz ve korumak istediğimiz doğadır.

Deneyimlediğimiz doğa, neyin korunacağına ilişkin gerekçeleri türetmeye elverişlidir. Kültürel, iktisadi, ahlaki, estetik, ideolojik, dinsel, tinsel ve benzeri nedenlerle değer verdiğimiz doğanın öğelerini korumak isteriz. Doğayı koruma ya da korumama değer sistemleriyle ilişkilidir. Öte yandan, korunmaya duyarsız bir doğa da var: yapı, yasa, süreç olarak doğa (Soper, 1995: 155-180). Güneşin her gün doğup batması, yerçekimi, gel-git, jeolojik katmanlar, fay hatları gibi örneklerde, koruma kavramı gündeme gelemez. Çünkü yerçekimini ya da fay hattını korumak ya da korumamak anlamsızdır. Doğmuş güneşi batmaktan korumak, herhangi bir anlamı olmayan bir ifadedir. Toplum; doğanın yapı, yasa ve

süreçlerini kavrayarak, yerçekimi, deprem, gel-git olgularında olduğu gibi, uygun önlemler olarak ortaya çıkabilecek olumsuz sonuçlardan sakınabilir.

Korumanın Gerekçeleri

Siyasal ekoloji yazınında, doğanın var olmadığını savunan görüşler, doğa korumayı konusuz ve amaçsız bırakma sonucuna yol açabilirler. Örneğin Bruno Latour'a göre, siyasal ekoloji doğayı koruma iddiasıyla hareket eder. Latour, doğanın insan için değil de doğa için savunulduğu iddiasını gerçekçi bulmaz, çünkü insansız bir doğanın iyiliğinin betimlenmesi olanaksızdır. Bu bakımdan, doğa kavramını yükseltmek yerine, doğanın öldüğünü ilan ederek siyaset kavramını yükseltmek gerekir (Latour, 2004: 20-31).

Slovaj Zizek, toplumun doğa üzerindeki etkileri dikkate alındığında, insanlığın doğaya tümüyle yabancılaştığı görüşündedir. Bununla birlikte, insanın, etkinlikleriyle dengesini bozduğu bir "doğa" yoktur; doğa dengesizdir, çalkantılıdır, kaotiktir. O nedenle, insanla doğa arasında bir denge arayışı çabaları anlamsızdır (Zizek, 2004: 58-59).

Steven Vogel de doğanın sona erdiğini, yalnızca yapılı çevrenin var olduğunu ileri sürer. Doğa insanlar tarafından dönüştürüldüğü içindir ki yalnızca yapılı dünya vardır. Doğa-sonrası çevre felsefesi, çevre sorunlarına ilgi gösterir, ama bunları, doğal-olmayan, yapay insan dünyasında ortaya çıkan sorunlar olarak inceler. Bunlar yapılı çevreye ait sorunlardır. Bu sorunların bir kısmı da hâlâ doğal dünyaya göndermede bulunan bir doğa düşüncesinden, insandan bağımsız olması nedeniyle doğanın korunması gerektiğini ileri süren yaklaşımdan kaynaklanır. Bu çerçevede Vogel'e göre, çevre felsefesi, bu yaklaşımdan uzaklaşarak, doğayı nasıl koruyabiliriz sorusu yerine, hangi çevreyi dönüştürmeliyiz ve o yapılı çevreyi oluştururken hangi pratikleri benimsemeliyiz sorularını araştırmalıdır (Vogel, 2015: 29-31).

Bu görüşlerde ileri sürüldüğü gibi doğa sona erdiyse, toplumsal olanın içinde tümüyle eridiyse, var olmayan bir doğanın korunması da söz konusu olmaz. Doğa öldüyse, tanım gereği, korunacak bir şey yok demektir. Doğa korumadan söz edeceksek, korumaya konu olan doğanın varlığını kabul ediyoruz demektir.

Doğal-yapay ayrımında olsun, doğayla toplumu kesişmeyen iki ayrı küme olarak gören ikici (düalist) yaklaşımlarda olsun, toplum doğanın karşısında konumlandırılır. Buna karşılık, doğanın ölümü yaklaşımları, doğayı insan dünyasının içinde tümüyle eritir. Oysa, insan-doğa ikiliğinin yarattığı sorunlar, doğayı yok sayarak aşılamaz. Peki, koruyan özne-korunan doğa, ikici bir görüşe yol açar mı? Koruyan-korunan göndermesini yalnızca metafizik bir ayrım olarak düşünmeliyiz; bu sayede korunana göre koruyanı saptamış oluruz. İnsanın kendisi doğal bir varlıktır, doğanın ürünüdür ve doğanın sağladığı hava, su, toprak, kaynaklar, sayısız olanaklar olmadan varlığını sürdüremez. Bu bakımdan, insanlarla doğanın birbirinden apayrı varlıklar olarak düşünülmesi gerçeğe aykırıdır. Bununla birlikte koruma, zorunlu olarak, koruyan (insan) ve korunan (doğa) ilişkisini gerektirir. Bu ilişkiyi inceleyebilmek için, insanla insan olmayanı, analitik nedenlerle, metafizik düzeyde ayırmış oluruz.

İnsanların doğayla deneyimlerinin toplumsal bağlamı, doğanın değerine dair düşüncelere temel oluşturur. Geçimlik tarımsal üretim yapan çiftçilerle termik santraller sahibi sermayedarların doğayla ilişkileri ve doğaya yükledikleri değerler farklıdır. Koruma da doğaya dair farklı değer anlayışlarına göre biçim alır.

Araçsal değer anlayışına göre, insan amaç doğa araçtır. Doğa insana sunduğu hizmetler ölçüsünde değerlidir. Tüm canlılar gibi insan da doğadan yararlanır. Ama araçsal değer, yararlanmadan farklıdır. Araçsallaştırma, insana sağladığı yarardan başka bir özelliği önemsememek, doğayı yalnızca o kullanım özelliğine indirgemektir. Doğal kaynaklara,

orman ya da su ürünlerine iktisadi nedenlerle; kıyıya, yaylaya, dağa turizmi amaçlarıyla; nadir doğa varlıklarına insanın estetik beğenileri bakımından değer yüklenir. Bu değeri nedeniyle de doğa korunmalıdır. Bu durumda, insan amaçları bakımından değeri olmayan doğa varlıkları da korumanın konusu olamayacaklar.

İçkin (*intrinsic*) değer ise, doğanın başka bir amaç için değil de kendinde bir değere sahip olmasıdır. Bu değer anlayışına göre, doğadaki varlık, kendi için nihai bir amaçtır, bu nedenle de insanların onu değerli bulup bulmamalarından bağımsız olarak, kendi için bir değere sahiptir. İnsana yararlı olup olmaması bir yana bırakılarak, değer, o varlığın kendisi için iyi olan şeydir. Sağlıklı olma ya da aslandan kaçan ceylan örneğindeki gibi, bir hayvanın kendi yaşamına değer vermesi, içkin değer varlığını gösterir (Plumwood, 2007: 254). Yalnızca canlıların değil cansız varlıkların da içkin değere sahip olduğu kabul edilir. Doğadaki varlıklar bu değerleri nedeniyle korunmayı hak ederler. Görülüyor ki, bu anlayış doğa korumayı, amaç, kapsam, içerilen varlıklar bakımından zenginleştirmeye olanak tanır.

Türkiye’de doğa korumaya ilişkin mevzuatla politikalar, araçsal değer anlayışına dayandırılırlar. Dünyada içkin değer anlayışına dayalı hukuksal kuralların oluşturulması yönünde bir eğilim gelişmektedir. Örneğin, Avrupa Yabanıl Yaşamın ve Doğal Ortamların Korunması Sözleşmesi (1979), yabanıl bitki ve hayvan topluluklarının korunmasını, estetik, bilimsel, kültürel, rekreasyonel, iktisadi değerleri yanında onların içkin değerlerine de bağlayan karma bir anlayışı metnin girişinde kabul eder. Daha önemli bir gelişme, 2008 tarihli Ekvador Anayasası’nda, doğayı korumak amacıyla, doğanın haklarını düzenleyen maddelerin yer almasıdır. Yeni Zelanda’da 2014 tarihli Te Urewera Yasası ile, ormanlık arazi Te Urewera’ya, içkin değeri de yasanın amaç maddesine yazılarak, haklarını güvence altına alan tüzel kişilik verilmiştir.

Korumanın Aktörleri

Doğanın korunması, onu oluşturan tüm varlıklar, dolayısıyla da o kümede yer alan tüm insanlar için ortak yarar sağlar. Bununla birlikte, “Doğaya zarar veriyoruz. Doğayı korumalıyız” cümlelerine benzer ifadeler, olgusal gerçekliğin çarpıtılmış bildirimleridir. Çünkü doğaya zarar verenleri ve doğayı korumak isteyenleri “biz” içinde eşitler. Kaz Dağları bölgesinde ormanlık arazide yer alan Kirazlı Altın Madeni çalışmaları sırasında yüz binlerce ağacı kesen şirketle, oradaki madencilik etkinliğinin sona erdirilmesini talep ederek doğa koruma nöbeti tutanlar, soyut insanlık kümesinde eşitlenir. O kadar ki, zararı doğuran failer insanlar olduğuna göre, doğayı aslında insanlar olarak kendimizden korumayı istemiş oluruz. Doğanın korunmaması, doğanın parçası olan insanları da olumsuz etkilediği için, insanlar zararın kurbanları da olurlar. Böylece soyut insanlık kavramıyla, fail, kurban ve koruma talep eden birbirine karışır. Ortaya çıkan çarpıtma, failin işlemiş olduğu cinayette kurbanı katilden korumasını istemek kadar anlamsızdır.

“Doğayı korumalıyız” ifadesi, herkese, bütün insanlığa göndermede bulunurken aslında belirli herhangi bir kimseyi işaret etmeyen, değeri kendinden menkul, içi boş bir söze dönüşür. Doğaya kim zarar veriyor? Doğayı kim koruyacak? Doğayı kimden koruyacak? Bu sorulara belirli bir yanıt vermeden doğa korumadan söz etmek, doğa korumayı öznesizleştirmek, doğaya zarar verenleri kimliksizleştirmek ve böylece de doğa koruma sürecini büyümlü bir örtüye sarmalayarak gizemleştirmektir. Bir başka deyişle, doğaya zarar veren faili belirlemek ve koruyacak özneyi saptamak, büyümlü bozmanın en etkili yoludur.

Gerçek dünyada herkes doğayı koruyor olsaydı doğanın korunması gerekliliğini konuşmuyor olurduk. Doğanın korunmasından söz ettiğimize göre birileri doğaya zarar veriyor, doğa için tehdit oluşturuyor demektir. Olağan şüpheliler, sermaye ve devlettir. Şirketler, en kısa sürede

en çok kârı elde etme ilkesini dayatan sermaye mantığıyla hareket ederler. Doğanın korunması, ilk bakışta sermayenin de çıkarına görünebilir, çünkü meta üretiminde kullandığı doğanın öğeleri yok olduğunda sermayeleştirecek kaynak bulamaz. Ancak piyasadaki rekabet, “büyü ya da yok ol” ilkesi, şirketleri uzun dönemli bir öngöründen uzak tutar. Madencilik, enerji, imalat sanayi, turizm, endüstriyel hayvancılık ve tarımsal üretim etkinliklerini sürdüren şirketler en kolay yoldan, en kısa sürede kazanç elde etmeyi amaçladıkları için doğa üzerinde oluşturdukları etkileri genellikle dikkate almazlar. Bakanlıklardan belediyelere kadar türlü devlet kurumları, tüm bu tesislerin hazırlık aşamasından başlayarak kurulmasına, işletmeye açılmasına kadar her evresinde izin ve onay verir, üretim sırasında da denetimlerde bulunurlar. Bu bakımdan, bir iktisadi etkinliğin doğa üzerindeki olumsuz etkilerinden devlet de birinci derecede sorumlu faildir.

Doğa koruma mevzuatı ve politikaları, doğaya zarar verme riski bulunan etkinlikler konusunda yetkili olan devlet kurumlarının işlem ve eylemlerinde temel çerçeveyi oluştururlar. Bununla birlikte, kapitalizmde devletin sermayeyle simbiyotik ilişkileri, doğa koruma kurallarıyla uygulama arasında her zaman bir açığı oluşmasına neden olur. Toplumda doğa koruma taleplerini yükselten toplumsal güçlerin mücadelesi ölçüsünde, o açığı daralır ya da genişler. Kaldı ki, o toplumsal güçlerin etkisi, var olan mevzuatın ve politikaların da doğa koruma lehine olarak geliştirilmesini sağlayacak başat belirleyicidir.

Doğanın korunması yönünde talepte bulunacak potansiyel aktörler arasında, kendi varoluşu doğal varlıkların iyiliğine (*wellbeing*) bağlı olan çiftçiler, balıkçılar, orman köylüleri; ekoloji/çevre örgütleri ya da toplulukları; işçiler, emekçiler, onların örgütleri olan sendikalar; demokratik kitle örgütleri (STK’lar); toplum-doğa ilişkilerini bilimsel yönden araştıran üniversiteler sayılabilir. Toplumun çeşitli kesimlerini doğa koruma yönünde harekete geçiren güdülerden biri, meralar, ormanlar, kıyılar, koruma alanları, tarım toprakları, tarihi, kültürel ve doğal varlıklar, şirketlerin ekolojik örselenmeye (*degradation*) yol açan etkinliklerine açıldığında; buralardan geçimlerini sağlama, dinlenme, kültürel, doğal, tarihi, estetik ve benzeri toplumsal gereksinimlerini karşılayan yukarıda sayılan kesimlerin doğrudan zarar görecektir. Başka bir güdü de toplumsal yararlanma dışında doğaya doğa olarak yüklenen içkin değeri korumaya yönelik felsefi, ahlaki gerekçelerdir.

Doğanın korunması talepleri çevresinde kümelenen toplumsal güçlerle ilgili bu soyutlamanın, her bir somut durumun somut çözümlemesi yapılarak sınanması gerekir. Örneğin, Kirazlı Altın Madeni’ne karşı ve doğayı savunmak için 26 Temmuz 2019’da maden sahasında “Su ve Vicdan Nöbeti” başlatıldıktan sonra genişleyen mücadele, 5 Ağustos 2019 günü on binlerce kişinin katılımıyla yapılan “Su ve Vicdan Buluşması” ile kitleleşti. Yürüyüşte ve buluşmada yer alanlar pek çok doğa, ekoloji, çevre dernekleri, toplulukları, platformları, sendikalar, odalar, barolar, meslek örgütleri, köylüler, emekçiler, akademisyenler, öğrenciler ve bazı muhalefet partilerinin temsilcilerinden oluştu. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, madenci şirketin süresi dolan ruhsatının yenilenmediğini açıklayarak tepkileri dindirmeye çalıştı. Kaz Dağları’nı koruma mücadelesi, madencilik etkinliklerini engelleyerek önemli bir kazanım elde etmiş oldu.

Oysa başka kimi örneklerde, üzerine kurulduğu doğa parçası yanında, doğanın öğeleri olan havayı, suyu, toprağı, insan sağlığını bozan bir termik santrale karşı çıkanların safalarında, o santralin kömürünü sağlayan maden işçileri pek görülmez. Üniversiteler toplum yararına bilim üretimi yapabildikleri gibi, üniversite-sanayi işbirliği adı altında doğa için yıkıcı, sermaye yararına projelere de imza atabilirler. Ülkeye hakim olan siyasal ve ideolojik konjonktür, üniversitede hangisinin ağırlık kazanacağını tayin eder. Piyasanın en kısa sürede en çok kazanç mantığına yenik düşerek, yararlandığı doğayı hoyratça kullanan çiftçi, balıkçı, orman köylüsü de doğa korumanın öznesi olmaktan uzaklaşır.

Bu kümedeki toplumsal güçlerin ortak çıkarlarıyla doğanın korunması talebinin örtüştüğüne ilişkin bilinçleri, o güçler arasında etkin diyalog, tartışma, dayanışma ve birlikte örgütlenmeyle gelişecektir. Öte yandan, doğanın korunmasını talep edenlerle sermaye arasında iletişim, diyalog, uzlaşma koşulları yoktur. Bunun en önemli nedeni, doğanın korunması talebiyle doğaya zarar verecek etkinliğin, yani tarafların iddialarının, birbirine tümüyle karşıt olmasıdır. Örneğin, hem Kirazlı'daki madencilik etkinliğini sürdürmek hem de o madenin yok edeceği ormanı, su rezervlerini, toprağı, biyolojik çeşitliliğı, börtü böceğı, tarımsal etkinlikleri korumak olanaksızdır. İki taraftan biri geri çekilip alanı öbürüne terk etmedikçe karşıtlık giderilemez.

Devlet, şirketlerin yatırımlarıyla ilgili izin ve denetleme yetkileri yanında, doğanın (meraların, ormanların, kıyıların, toprağın, doğa varlıklarının) ve çevre sağlığının korunması, çevre koşullarının geliştirilmesiyle ödevli kılınmıştır. Anayasada yer alan devletin bu ödevi doğrultusunda politikalar oluşturulmalı, yasalar yapılmalı, kararlar alınmalı, önlemler yürürlüğe konulmalıdır. O nedenle doğanın korunmasını isteyen toplumsal aktörlerin, taleplerini, yetkili devlet organlarına ve kurumlarına yöneltmeleri anlamlıdır. Riskli yatırıma karşı çıkan talep, ister istemez, karar verme yetkisi olan devlet kurumlarına yöneltilecektir. Ancak talebin iletilmesi ile devletin o karar organının diyaloga, müzakereye ve işbirliğine açık olup olmadığı, yani diyalog koşullarının bulunup bulunmadığının belirlenmesi birbirinden farklıdır. Başka bir anlatımla, talep sahiplerinin devletten beklentisiyle hükümetin o beklentiyi karşılaması olasılığı arasındaki yarığın boyutlarının göz önünde tutulması gerekir.

Koruma aktörlerinin devletle diyalogu, demokratik bir yönetim ve siyaset kültürüne gereksinim duyar. Dünyaya hakim olan neoliberal kapitalizmin özelliğı ise katılımıcılığı dışlayan merkezîyetçi bir yönetimi, diyaloga kapalı otoriteryen bir siyaset biçimini yerleştirmesidir. İktidar sahipleri, "O yolu, bu havalimanını, şu enerji santralini, doğa koruma alanına sen istesen de istemesen de yapacağız" demeçleriyle meydanları inlettğinde, kamu yönetimi, doğanın korunması talepleriyle diyalogun yolunu daha baştan kapatmış demektir. Yetkili kurumlarla diyalog arayışının, "Ya yapacağız, ya yapacağız" buyurgan söylemi karşısında başarı şansı yoktur. Diyalog koşullarının var olmadığı bir yönetim ve siyaset atmosferinde, doğa koruma aktörleri, devletle sonuçsuz kalacak bir diyalog arayışı yerine, kendi aralarında bir araya gelerek ortak mücadeleyi yükselttikleri, kitlesel bir kararlılık sergiledikleri ölçüde iktidar sahiplerine seslerini duyurabilirler, taleplerine karşılık alabilirler.

Koruma Yaklaşımları

Doğanın korunmasına ilişkin çeşitli yaklaşımlardan söz edilebilir. Bunlar, yönetsel, katılımcı, piyasacı, bireysel, kolektif yaklaşımlar olarak kümelendirilebilir.

Yönetsel yaklaşım, devletin bakanlık örgütlenmeleri içinde, orman, mera, kıyı, toprak, su gibi doğanın geniş anlamda öğelerinin korunması amacıyla kurulmuş birimlere, kurumlara, onların yürüttüğü politikalara, işlem ve eylemlere odaklanır. Milli park, tabiat parkı, doğal sit gibi korunan alan statüsündeki doğa parçaları da yine bakanlık örgütlenmesi bünyesinde yönetilirler. Türkiye'deki örnekleri için Tarım ve Orman Bakanlığı ile Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın politika ve uygulamalarına bakılabilir.

Katılımcı yaklaşım, devletin içinde yer alan bu gibi kurumların politikalarını ve kararlarını oluşturma sürecinde ilgili sivil toplum örgütlerinin, sendikaların, şirketlerin, sermaye kuruluşlarının da yer alması gerektiğini vurgular. Bu yaklaşıma göre, doğanın kullanılması ve korunmasına ilişkin farklı çıkarlar müzakere edilerek aralarında uzlaşma aranacağı için karar

ve uygulama daha etkili olacaktır. Bir örneği, Sultansazlığı Milli Parkı planlama sürecinde bulunabilir (bkz. Yılmaz, 2008).

Piyasacı yaklaşım, doğanın korunmasının en uygun yolunun piyasa mekanizmalarıyla sağlanabileceğini öngörür. Doğadaki varlıkların özel mülkiyet sayesinde bir sahibi olursa korunacağını ileri sürer. Sahiplenme ilişkisi kurulamayan durumlar için de doğanın fiyatlandırılmasını önerir. Gerekçesi, bir şeyin fiyatı olduğu ölçüde değerli olduğu, değeri fiyatlanmış olanın da korunduğu iddiasıdır. “Ekosistem hizmetlerinin fiyatlandırılması” bu iddianın uygulamaya konmuş bir örneğidir.

Bireysel yaklaşım, insanın öznel pratikler yoluyla doğayla özdeşleşmesi, bütünlük oluşturması, kendi benliğini bulması, kendisini gerçekleştirmesinin doğadaki başka varlıkların kendilerini gerçekleştirmeleriyle mümkün olduğunu kavraması düşüncelerini savunur. Böylece insan, doğadaki varlıkların yaşama ve serpilme haklarına saygı duyacak, bu saygının gereği olarak onları koruyacaktır. Arne Naess’in (1989) geliştirdiği Derin Ekoloji felsefesi, böyle bir yaklaşımdır.

Kolektif yaklaşım, toplulukların, ortaklaşa yararlandıkları doğayı korumak için geliştirdikleri kuralları yaşama geçirmeleri ilkesine dayanır. Türkiye’de geleneksel olarak meralardan yararlanan köy, meranın korunmasıyla ilgili ortak yükümlülüklerini yerine getirir. Köy topluluğu içinde kuralları ihlal edenler cezalandırılır. Son yıllarda gelişim gösteren ortaklaşım (müşterekler) pratikleri, topluluk içi dayanışmayı doğal varlığın korunmasına dayalı bir etkileşimle bütünlüştürmüştür. Topluluğun doğal varlıkla oluşturduğu ortaklaşım, birlikte alınan kararlar, belirlenmiş ilke, sorumluluk ve yükümlülükler üzerinde yükselir. O doğal varlığa yönelik bir yatırım tehdidi, sermayenin doğal varlığı ele geçirme girişimi olduğunda topluluk, ortaklaşımı savunmak için mücadele eder (Çoban, 2018).

Her ne kadar doğanın korunması konusunda bu yaklaşımlara dayanan uygulamalar varlıklarını sürdürüyor olsalar da hakimiyet, piyasaya dayalı yaklaşımdadır. Dünyanın hemen her yerinde olduğu gibi Türkiye’de de doğanın korunmasından çok, doğanın sermayeleştirilmesi neoliberal hükümet politikalarının ana izleğidir.

Neoliberal politikaların doğayla ilişkisi şu ilkelerle biçimlenir: halkın yararlandığı doğal varlıkların özelleştirilmesi; alınır satılır nesnelere olarak ticarileştirilmesi; devletin doğanın korunması amacıyla kurullarla biçimlenen müdahalelerinin zayıflatılması anlamında kuralsızlaştırma; doğadaki varlıkların sermaye tarafından daha kolay metalaştırılmasını, piyasa ilişkilerine daha yoğun biçimde sokulmasını sağlayacak yeni kurullar oluşturulması; doğal varlıkların kamu yararına kullanılmasını sağlamak ve onları korumakla görevli kamu yönetiminin bu görevi terk ederek piyasa kurallarıyla çalışan işletmeler gibi işlev üstlenmesi; kamu yönetiminin doğanın korunmasıyla ilgili denetleme görevlerinin erozyona uğratarak, şirketler için geçerli “bırakınız yapsınlar” ilkesine alan açan denetimsizleştirme; devletin hukuk devleti olmaktan uzaklaşması, doğanın korunmasına ilişkin olarak devlet organlarında oluşturulan yasalara, yönetmeliklere, yargı kararlarına uyulmaması demek olan keyfi yönetimin yerleşmesi; doğanın korunması taleplerini baskı altına alan merkezîyetçi ve otoriter siyaset anlayışıdır (Çoban, Özlüer, Erensü, 2015: 400-433).

Kuralların, hukukun, denetimin, kamu yararının göz ardı edildiği bir devlette doğanın korunması değil yağmalanması esastır. Bunu aşağıda birkaç örnekle somutlayacağım.

Alla Turca Koruma Yaklaşımı

İlgili yazında türlerin koruma altına alındığı yeri belirten iki kavram, “*in situ*” (yerinde) ve “*ex situ*” (doğal yeri dışında) korumadır. Yalın biçimde söylenirse, *in situ* koruma, bitki ya da

hayvan türlerinin doğal yaşam ortamında, bulunduğu ekosistem içinde korunmasını öngörür. Mevzuatta yer alan “tabiatı koruma alanları”nın tespit edilmesinin bir amacı da o bölgede yaşayan nadir, tehlike altında ya da kaybolmaya yüz tutmuş türlerin o alanlarda korunmasını sağlamaktır. *Ex situ* koruma ise, türlerin doğal yaşam ortamları olmayan, laboratuvar, enstitü, botanik bahçesi, koleksiyon, akvaryum gibi yerlerde koruma altına alınmasını anlatır. Örneğin, Tarım ve Orman Bakanlığı, Ege Tarımsal Araştırma Enstitüsü bünyesinde, tohum genlerinin saklandığı bir tohum gen bankası bulunmaktadır.

Türkiye'nin taraf olduğu Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, “biyolojik çeşitliliğin korunmasının temel gereğinin, ekosistemlerin ve doğal yaşam ortamlarının ‘*in-situ*’ korunması ve yaşayabilir tür nüfuslarının doğal ortamlarında idame ettirilmesi olduğunu” bunun dışında kalan kimi durumlarda “‘*ex-situ*’ tedbirlerin de önemli bir rolü olduğunu” vurgular.

Pek çok canlının ve endemik türün yaşam alanına ve korunan alan statüsüne sahip bölgelere, Türkiye’de olduğu gibi, taş ocağı, maden işletmesi, rüzgar elektrik santrali, golf sahası, otel yapmak, yapılmasına izin vermek, yerinde koruma ilkesine açık bir aykırılık oluşturur.

Dahası Türkiye’deki uygulamalar, *in situ* ve *ex situ* ayırımına, *Alla Turca koruma* terimiyle katkıda bulunacak ölçüde çarpık bir korumaya dönüşmüştür. Genellikle Türkiye’deki koruma, koruyormuş gibi gösterirken doğanın örselenmesinin önünü açan uygulamalardan ibarettir. Örneğin, İstanbul-Çanakkale otoyol projesinin çevresel etki değerlendirmesi raporunda, yol güzergahında bulunan endemik bitkilerin başka yere taşınarak korunması öngörülür (Akdemir, 2016). Bilindiği gibi, endemik tür, bir bölgeye özgü olan, o bölge dışında yaşama olasılığı bulunmayan tür demektir. Artvin’in Kafkasör Yaylası, Cerattepe bölgesindeki altın madeniyle ilgili olarak mahkemeye sunulan bilirkişi raporunda da, maden sahası içinde yaşayan Sıklamen bitkisinin toplanarak, taşınıp başka alanlara dikilmesi önerilmiştir (*Hürriyet Gazetesi*, 6 Temmuz 2017).

Alla Turca korumanın başka bir örneği de Dipsiz Göl’ün başına gelenlerdir. Gümüşhane’nin Taşköprü Yaylası’nda bulunan, Buzul Çağı’ndan bu yana on iki bin yıldır varlığını sürdüren Dipsiz Göl’de, Gümüşhane Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü, Müze Müdürlüğü ve Valiliğin izin ve onaylarıyla define aranmıştır. Define olup olmadığına bakmak için gölün içindeki su boşaltılmış, kepçelerle define kazısı yapılmış, susuz kalan göl çukuru daha sonra toprakla doldurulmuştur (*BirGün Gazetesi*, 17 Kasım 2019). Ardından göl çukuru açılarak su doldurulsa da hiçbir yararı olmamış, göl yitirilmiştir. Gölün yok edilmesinin yarattığı kamuoyu tepkisi karşısında Çevre ve Şehircilik Bakanı, twitter hesabından, artık var olmayan gölün korunması için bölgenin doğal sit alanı ilan edileceğini açıklamıştır (@muratkurum, 18 Kasım 2019). Savcılığın açtığı soruşturmada, İçişleri Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Müze Müdürlüğü ve Jandarma temsilcilerinin gözetiminde yürütülen define arama işleminin, öngörülenin dört katı daha geniş bir alanı kapsadığı saptanmıştır (*Evensel Gazetesi*, 29 Kasım 2019).

Korumanın Zamanı

Bu gibi örnekler ve iktisadi toplumsal etkinlikler sırasında doğal varlıklara verilen zararlar, doğanın korunması bakımından zaman ögesinin üzerinde durmayı gerekli kılıyor. Doğadaki varlıklar, sermaye birikiminin unsurlarına dönüştürülerek ticarileştiriliyor, metalaştırılıyor, ranta kurban veriliyor, yağmalanıyor, yok ediliyorlar. Araştırmalarda elde edilen veriler, tür içi, türler arası ve ekosistemlerdeki biyoçeşitliliğin tarihte hiç olmadığı kadar hızlı biçimde azalmakta olduğunu gösteriyor. Dünyadaki hayvan ve bitki türlerinin yüzde 25’i tehdit altında. Gerekli önlemler alınmazsa, önümüzdeki on yıllar içinde bir milyon türün soyunun yok olması sorunuyla karşı karşıya kalınabilir (IPBES, 2019: 1-6).

Türler ortadan kalktıktan, bir orman, mera, Dipsiz Göl ya da korunan alan sınırları içindeki doğa varlıkları yok edildikten sonra, yıkımı onarmaya yönelik koruma çabaları doğayı asla eski durumuna döndüremezler. Çünkü o doğa parçası türleriyle, orada yaşayan canlılarıyla, o canlıların cansız varlıklarla etkileşimleriyle karmaşık bir bütünlük oluşturur. Zararın gerçekleşmesinden sonra (*ex post*) yürürlüğe konulacak koruma önlemleri geçmişte yitirilenleri yerlerine koyamaz. Bu bakımdan doğal varlıklara zarar verme riski bulunan etkinlik gerçekleşmeden önce (*ex ante*) uygulanan önlemler demetini içeren bir yaklaşım ancak etkili bir koruma sağlar. Koruma kuralları, izinler ve denetimler, geçmişe geri gidemeyeceği gibi ileri bir tarihe de bırakılamaz, başarı sağlanmak isteniyorsa koruma geleceğe ertelenmemelidir. Koruma politikaları şimdiki zamana aittir.

Sonuç

Sermayeye devletin el ele vererek doğal varlıkların iktisadi kaynaklar olarak sömürülmesini yaygınlaştırdıkları ve yoğunlaştırdıkları kapitalizmde doğanın korunması mümkün müdür? Sermaye-devlet işbirliği, doğaya zarar veren etkinliklerin failine işaret eder. Fail olan devletin aynı zamanda doğanın korunmasının önemli bir aktörü olması kendi içinde çelişkili bir durum yaratır. Yukarıda özetlenen neoliberal politika ilkelerinin kamu yönetiminde, hukuk devletinde ve demokrasinin kurumlarında yarattığı tahribatı da dikkate alırsak, o soruya olumlu yanıt vermek daha da zorlaşır. Devlet, sermayenin beklentilerini karşılayan biçimde, koruma politikalarını esnetme, geriletme, geciktirme, işlevsizleştirme eğilimindedir.

Bununla birlikte, doğanın korunması amacıyla seferber olan toplumsal aktörler, bir araya gelerek taleplerini örgütlü, güçlü, direşken ve kararlı biçimde dile getirdikleri ölçüde, devlet organlarını, koruma politikalarını etkili ve doğru bir zamanlamayla yaşama geçirmeye zorlayabilirler. Toplumsal olarak genişlemiş bir doğa koruma mücadelesi siyasal iktidarı, yönetsel işlemleri ve yargısal kararları etkileme, talepler doğrultusunda sonuç alma olanağına sahiptir. Bu mücadele, şirketlerin geri çekilmesini sağlayarak doğal varlıkları tehdit eden etkinliklere de engel olur. Dahası, korumacı aktörler, ortaklaşım pratikleri geliştirerek toplulukla doğa arasında yararlanmayla korumayı bütünleştiren, kolektif ve demokratik örgütlenmeler yaratabilirler. Koruma mücadelesi, kapitalizmde sermaye-devlet işbirliğini sınırlandıracak başat araçtır.

Koruma politikaları, onları talep edecek, oluşturulmaları sürecine biçim verecek, uygulamaya konulmalarını yönlendirecek, denetleme düzeneklerinde etkin rol alacak, geliştirilmelerini sağlayacak koruma aktörleriyle hayat bulur. O nedenle koruma politikalarının güvencesi örgütlü halktır.

Kaynakça

- Akdemir, Özer. “Yol İçin Endemik Bitkiyi Taşıyacaklar.” *Evrensel Gazetesi*, 20 Ekim 2016.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. *Çevresel Göstergeler 2017*. Ankara, 2019.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. *Türkiye Çevre Durum Raporu*. Ankara, 2016.
- Çoban, Aykut, ““Ekolojik Ortaklaşım (Müşterekler) ve Türkiye’de Uygulanan Çitleme Politikaları.” *Teoriden Mücadeleye Müşterekler Siyaseti* içinde, der. E. Erdoğan, N. Yüce, Ö. Özbay. İstanbul: SEHAK Derneği ve Rosa Luxemburg Foundation, 2018, 27-47.

Çoban, A., F. Özlüer ve S. Erensu. "Türkiye'de Doğanın Neoliberalleştirilmesi ve Bu Sürece Karşı Mücadeleler." *Yerel Yönetim, Kent ve Ekoloji: Can Hamamcı'ya Armağan* içinde, der. A. Çoban. Ankara: İmge, 2015, 399-456.

"Danıştay'ın Cerattepe Kararı Sonrası Tepki İçin Kendilerini Zincirlediler." *Hürriyet Gazetesi*, 6 Temmuz 2017.

"Dipsiz Talan!" *BirGün Gazetesi*, 17 Kasım 2019.

Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü. *Doğa Koruma Durum Raporu (2002-2013)*. Ankara: Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2014.

IPBES, the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services. Summary for Policymakers of the Global Assessment Report on Biodiversity and Ecosystem Services, Erişim tarihi: 6 Mayıs 2019, www.ipbes.net

Latour, Bruno. *Politics of Nature*. İngilizceye çev. C. Porter, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2004.

Naess, Arne. *Ecology, Community and Life Style*. İngilizceye çev. D. Rothenberg, Cambridge: Cambridge University Press, 1989.

Orman ve Su İşleri Bakanlığı. *Türkiye Orman Varlığı 2015*. Ankara, 2015.

Plumwood, Val. "Environmental Ethics." *The Sage Handbook of Environment and Society* içinde, der. J. Pretty, Londra: Sage, 2007, 250-266.

"Savcılık Yok Edilen Dipsiz Göl İçin Soruşturma Başlattı." *Evrensel Gazetesi*, 29 Kasım 2019.

Soper, Kate. *What is Nature*. Oxford: Blackwell, 1995.

TÜİK. Tarım Alanları, Tablo 6.1.1, Ankara, 2019. Erişim tarihi: 11 Kasım 2019, www.tuik.gov.tr

Vogel, Steven. *Thinking Like a Mall: Environmental Philosophy after the End of Nature*. Cambridge, Mass.: the MIT Press, 2015.

Yılmaz, Yılmaz. "Sultansazlığı Milli Parkı Biyolojik Çeşitlilik ve Doğal Kaynak Yönetimi Örneği." *Doğa Koruma ve Planlama* içinde, der. A. Tektaş ve B. Saraç. Ankara: Şehir Plancıları Odası, 2008, 29-36.

Zizek, Slavoj. *Yamuk Bakmak: Popüler Kültürden Jacques Lacan'a Giriş*. İngilizceden çev. T. Birkan. İstanbul: Metis, 2004.